

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ

ΥΠΟ

Σ. Μ. ΚΑΛΛΙΑΦΑ

Ἐάν τις λάβῃ ὑπ' ὄψει τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συντάσσεται καὶ διδάσκεται ἡ ἱστορία, ἐάν ἐκ τοῦ βαθυτέρου ἐλέγχου τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ πρόσωπα καὶ γεγονότα γίνονται ἱστορικά, πεισθῆ, ὅτι δὲν εἶναι ἀληθῆς ἡ γνώμη, ὅτι ἡ ἱστορία ἀποδίδει πιστῶς τὴν πραγματικότητα, ἀντιπαρβαλὼν δ' αὐτὴν πρὸς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας συμφωνήσῃ προσωρινῶς πρὸς τοὺς νομίζοντας, ὅτι ἡ ἱστορία ἐν ἀντιθέσει πρὸς αὐτὰς εἶναι ἡ ἐπιστήμη τοῦ συγκεκριμένου μόνον καὶ ἴπαξ ὑπάρξαντος οὐχὶ δὲ καὶ τοῦ ἀφηρημένου καὶ γενικοῦ, ἐὰν ταῦτα οὐμβοῦν, ἀνάγκη νὰ συμφωνήσῃ μετὰ τοῦ Goethe, ὅτι «τὸ ἄριστον, ὅπερ δύναται νὰ παρέχῃ ἡ ἱστορία, εἶναι ὁ ἐνθουσιασμός».

Συλλογὴ καὶ ἀνάπτυξις γνώσεων καὶ δὴ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ γνώσεων περὶ τοῦ παρελθόντος, περισσότερον πάσης ἄλλης ἐξηρημένη ἀπὸ τῆς ψυχικῆς συστάσεως τοῦ συλλογέως καὶ ἐρημνευτοῦ καὶ μὴ ἄγουσα εἰς τὴν εὔρεσιν νόμων, διὰ τῶν ὁποίων ἐκφράζεται ἡ γενικὴ καὶ κυρία τῶν γεγονότων φύσις, δύναται νὰ καλῆται προεπιστημονικὴ, προπαρασκευαστικὴ εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἐργασία, ἀλλ' οὐδέποτε καὶ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ γνησίᾳ ἐπιστήμῃ.

Τοιαύτη ἐργασία δυνατὸν νὰ τέρπῃ καὶ νὰ προκαλῆ τὸν ἐνθουσιασμόν, δυνατὸν νὰ ὤθῃ εἰς μίμησιν, καθὼς πολλάκις κίμναι ἡ λογοτεχνία καὶ ἡ ποίησις ἐν γένει, δυνατὸν καὶ ἄλλα ὡσαύτως λίαν ἀξιόλογα καὶ ὠφέλιμα ἀποτελέσματα νὰ ἐπιφέρῃ, ἀλλ' οὐδόλως ἱκανοποιεῖ τὸν γ ν ἢ σ ι ο ν ἐ π ι σ τ η μ ο ν ι κ ὸ ν διαφέρον ἔχοντα.

Ἄλλ' ὅμως καὶ παλαιότεραι μὲν—ἰδίᾳ παρὰ Πλάτωνι καὶ Ἀριστοτέλῃ—ὑπάρχουσι γενικώτεραι παρατηρήσεις νόμου θέσιν ἐπέχουσαι καὶ νεωστὶ δὲ ἰδίᾳ ἐπὶ πολλῶν ἐκτενεσετέρας ὕλης στηριζόμεναι σοβαραὶ συστηματικαὶ καταβάλλονται προσπάθειαι νὰ καταλάβῃ ἡ ἱστορία θέσιν ἐν τῷ μέσῳ τῶν γνησίων ἐπιστημῶν χρησιμοποιοῦσαι τὴν ἐπὶ μέρους ἱστορικὴν ὕλην κυρίως ὡς μέσον ἀναγκαῖον, ὡς προβαθμίδα προάγουσαν εἰς τὴν εὔρεσιν νόμων ἰσotiμῶν πρὸς τοὺς νόμους τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν.

Αἱ σοβαρώταται τῶν συγχρόνων προσπαθειῶν τούτων, καθ' ὅσον ἡμεῖς γινώσκομεν, εἶναι αἱ τοῦ Lamprecht, H. Schneider, Tain, καὶ K. Breysig.

Κατ' ἐξοχήν δὲ περὶ τῶν εὐρειῶν καὶ βαθειῶν τοῦ Breysig θεωρητικῶν ἐρευνῶν ἴσχυται ἴσως νὰ λεχθῆ, ὅτι εἰσάγουν ἀπὸ τοῦδε τὰς ἱστορικὰς ἐρεῦνας εἰς τὸν κύκλον τῶν γνησίων ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν.

Στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν ἐρευνῶν τούτων τοῦ Breysig θὰ προσπαθήσωμεν ἐν τοῖς ἐξῆς νὰ διαγράψωμεν τὴν εἰκόνα καὶ οὕτω νὰ καταστήσωμεν συνειδητὸν τὸ πνεῦμα ἐν γένει, τὸ ὁποῖον διέπει πάντα τὰ πνευματικὰ φαινόμενα τῆς ἱστορικῆς περιόδου, ἐν τῇ ὁποίᾳ ζῶμεν, ἤτοι τὰ κοινωνικὰ, τὰ πολιτικὰ, τὰ ἐπιστημονικὰ, τὰ καλλιτεχνικὰ κλπ.

Κατὰ Breysig ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει ἡ ὁρμὴ πρὸς τὴν ἐπὶ τὰ πρόσω βαίνουσαν ἀλλοίωσιν τοῦ οὐσιώδους τρόπου, τῆς φύσεως, τῶν πράξεων εἶναι ἀρρήκτως καὶ ἀδιαλείπτως συνδεδεμένη μετὰ τῆς ἀντιθέτου ἀνάγκης μηδέποτε μὲν νὰ ἀφίεται ὅλως ἐλευθέρᾳ ἢ τὰς πρὸς ἀλλοίωσιν, πάντοτε δὲ νὰ ὑπόκειται αὕτη εἰς δύο περιορισμούς: τὸ μὲν δηλονότι κινήσεις τις ἀνθρωπίνῃ οὐδέποτε προχωρεῖ εὐθυγράμμως πέρα πολὺ μακρῶν, τὸ δὲ ἐπανέρχεται πάντοτε πάλιν εἰς τὴν ἀφετηρίαν αὐτῆς ἢ, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, πλησίον τῆς πρώτης ἀφετηρίας καὶ ἀκολουθεῖ τὴν παλαιὰν ὁδὸν μετὰ τινος ὅμως ἀπ' αὐτῆς ἀποκλίσεως. Ἐπανέρχεται δηλαδὴ πάλιν μετὰ τινων διαφορῶν ὁ παλαιὸς τοῦ πράττειν τρόπος. Οἱ λαοί, εἴαν ἐπὶ τινὰ χρονικὴν περίοδον διετήρησαν τρόπον τινὰ δράσεως καὶ ἀνέπτυξαν αὐτὸν μέχρι βαθμοῦ τινος, ἀγαποῦν νὰ ἀναζητοῦν καὶ νὰ ἀναπτύσσουσιν πάλιν ἐν νέᾳ ἱστορικῇ περιόδῳ τρόπον τοῦ πράττειν ἐναντίως πρὸς ἐκεῖνον ἀντίθετον. Ἐξαντλήσαντες δὲ καὶ τοῦτον δὲν ἐξευρίσκουν τρίτον τινὰ οἰονδήποτε, ἀλλ' ἐπανέρχονται πάλιν εἰς τὸν πρώτον, τὸν ὁποῖον ἀφήκαν ἐπὶ μακρὸν, ἵνα ἐπαναλάβουν αὐτὸν ἐν νεωτέρᾳ μορφῇ, δι' ἣς ὅμως πάντως διαφαίνεται ὁ κύριος τοῦ παλαιοῦ πυρῆν.

Ὅθεν ἡ γένεσις ἐν τῇ ἱστορίᾳ δύναται νὰ παρασταθῆ γεωμετρικῶς οὐχὶ διὰ τῆς εὐθείας, ἀλλὰ διὰ τῆς καμπύλης, διὰ τοῦ κύκλου ἢ διὰ τῆς ἑλλείψεως. Ἄλλ' ὅμως μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ κύκλου δὲν ἐπαναλαμβάνεται ὁ αὐτὸς καὶ πρότερον, ἀλλὰ σχηματίζεται ἕτερος ὑπερκείμενος, τὰ μέρη τοῦ ὁποίου καθ' ἕκαστον ἀντιστοιχοῦν μὲν πρὸς τὰ τοῦ προηγουμένου, ἀλλὰ δὲν συμπίπτουν καθ' ὅλοκληρίαν. Ἐκ τῶν ἐπαλλήλων δὲ τούτων κύκλων, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς ποικίλλει κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς ζωτικότητος τῶν διαφόρων ἱστορικῶν λαῶν ἀποτελεῖται ἕλιξ κυλινδροειδῆς ἢ κωνοειδῆς.

Τὸ γενικώτατον τοῦτο σχῆμα, ἡ ὁ γενικώτατος οὗτος νόμος τῆς μεταβολῆς τῆς φύσεως τῶν ἱστορικῶν γεγονότων συνάγεται κατὰ μέθοδον ἐπαγωγικὴν ἐκ τῆς βαθυτέρας ἐξετάσεως τῆς ἱστορίας πολλῶν λαῶν τῆς Οἰκουμένης.

Ἐκ τοῦ γενικωτάτου τούτου νόμου ὁρμώμενοι θὰ προσπαθήσωμεν νῦν καὶ καταλάβωμεν τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, ἐν τῇ ὁποίᾳ ζῶμεν καὶ νὰ προεικιάσωμεν μετὰ τινος πιθανότητος τὴν πορείαν τοῦ μέλλοντος.

Τοῦ ζητήματος ὅμως τούτου ἡ λύσις ἀπαιτεῖ νὰ παραθέσωμεν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὰ γεγονότα δύο γνωστοτάτων παλαιότερων ἱστορικῶν

περιόδων καὶ τὰ τοῦ ἑγγυτάτου πρὸς ἡμᾶς παρελθόντος μετὰ τῶν τοῦ παρόντος. Διὰ τῆς συμπαραθέσεως δὲ τῶν τριῶν τούτων σειρῶν ὁμοίων γεγονότων εὐνόητον εἶναι, ὅτι βαθύτερον θέλομεν κατονοῆσει αὐτά. ἔξ ὧν, ὡς ἐκ συγκεκριμένου περιεχομένου, συνάγεται τὸ οὐσιώδες γενικόν.

Τὴν ἱστορίαν τῶν μέχρι τοῦδε ζωτικωτάτων λαῶν τῆς οἰκουμένης δυνάμεθα κατὰ B r e y s i g νὰ διαιρέσωμεν εἰς 6 μεγάλας περιόδους: α) εἰς τοὺς παναρχαίους χρόνους, β) εἰς τοὺς ἀρχαίους, γ) εἰς τὸν πρότερον μεσαίωνα, δ) εἰς τὸν ὕστερον μεσαίωνα, ε) εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους καὶ στ) εἰς τοὺς νεωτάτους χρόνους.

Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ καὶ δὴ ἐν τῇ τῶν Ἀθηνῶν οἱ πανάρχαιοι χρόνοι φθάνουν μέχρι τοῦ 1800 π.Χ., οἱ ἀρχαῖοι ἀπὸ 1800—1000, ὁ πρότερος μεσαίων ἀπὸ 1000—750, ὁ ὕστερος μεσαίων ἀπὸ 750—510, οἱ νεώτεροι χρόνοι ἀπὸ 510—404, οἱ νεώτατοι ἀπὸ 404—30 π. Χ.

Τῆς Ρωμαϊκῆς ἱστορίας οὔτε οἱ πανάρχαιοι οὔτε οἱ ἀρχαῖοι χρόνοι εἶναι γνωστοί. Τῶν δὲ ἄλλων περιόδων ἡ διάρκεια ἔχει ὡς ἑξῆς: 753—510, 510—330, 330—133, 133 π.Χ.—476 μ.Χ.

Τῆς δὲ ἱστορίας τῶν Γερμανορωμανικῶν λαῶν ἡ μὲν πρώτη περίοδος, γνωστὴ ἐν μέρει διὰ τοῦ Τακίτου, φθάνει μέχρι τοῦ 410 μ.Χ. Αἱ δὲ λοιπαὶ ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: 410—911, 911—1144, 1144—1494, 1494—1789 καὶ 1789 καὶ ἑξῆς.

Τῆς τελευταίας περιόδου, τῶν νεωτάτων δηλαδὴ χρόνων, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν δύο μέρη, τὰ ὅποια εἰς τὰς τρεῖς εἰρημένας ἱστορίας ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ τὸ α' μέρος ἀπὸ 404—338, τὸ δεύτερον ἀπὸ 338—30 π.Χ. Ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ τὸ α' μέρος ἀπὸ 133—31, τὸ δεύτερον ἀπὸ 31 π.Χ.—476 μ.Χ. Ἐν δὲ τῇ νεωτέρᾳ εὐρωπαϊκῇ: Τὸ μὲν α' μέρος ἀπὸ 1789 μέχρι 1899, τὸ δὲ δεύτερον μέρος ἀπὸ τοῦ 1900 καὶ ἑξῆς.

Ἄπαντα τὰ βιοτικά φαινόμενα καὶ τῆς τελευταίας, περιόδου ἐν τῇ Ἑλληνικῇ, ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ καὶ ἐν τῇ Γερμανορωμανικῇ ἱστορίᾳ κατὰ τὰ κύρια καὶ οὐσιώδη ὁμοιάζουν πρὸς ἄλληλα πολύ. Ἄλλ' αἱ ὁμοιότητες εἶναι καὶ περισσότεραι καὶ καταφανέστεραι εἰς τὰ κοινωνικά καὶ πολιτικά γεγονότα παρὰ εἰς τὰ λοιπά. Ἰδίᾳ δὲ τοῦ πολιτεύματος ἡ ἄδη καθιστᾷ προφανέστερον τὸ εὐλογον τοῦ παραλληλισμοῦ τῶν τριῶν τούτων ἱστοριῶν.

Τὰ τοῦ παραλληλισμοῦ δὲ τούτου ἀνάγκη νῦν νὰ ἐκθέσωμεν ἐκτενέστερον.

Ἐν τῇ παλαιᾷ Ἑλλάδι κατὰ τὴν ἱστορικὴν ταύτην πεδίοδον ἡ δημοκρατία ἀποβάλλει πᾶν ἔχνος ὀλιγαρχικόν, πᾶσαν προνομίαν τῶν τάξεων τῶν εὐγενῶν· οἱ πολῖται πάντες ἀνεξαιρέτως ἔχουν τὰ αὐτὰ δικαιώματα. Οὕτως ἀμιγῆς δὲ ἀποβάσα ἡ δημοκρατία ταχέως ἐκπίπτει εἰς ὄγλο-

κρατίαν, ἔνθα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄρχουσι κακοὶ δημαγωγοί. Ἐμφύλιοι πόλεμοι καὶ στάσεις κατασπαράσσουσιν τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἕως οὔτου ἡ Μακεδονία ἐκπροσωποῦσα τὴν τάσιν πρὸς αὔξῃσιν τῆς πολιτικῆς δυνάμεως ἀπεριορίστως καὶ πρὸς τὰ ἔξω καὶ πρὸς τὰ ἔσω ἐπιτρέπει εἰς τὰς καλουμένας ἐλευθέρως πολιτείας τῆς κυρίως Ἑλλάδος μόνον σκισμὸν τινά, τεταπεινωμένον, ψευδελφύθηρον δημοκρατικὸν βίον. εἶναι βεβαίως ἀληθές, ὅτι τὸ μέγα τῶν Μακεδόνων κράτος ταχέως ἀπεσχίσθη εἰς μικρότερα. Ἄλλ' ὅμως καὶ ταῦτα εἶναι ἱκανῶς μεγάλα, ἀσκοῦσι τρόπον τινά διεθνή πολιτικὴν καὶ διασώζουσιν ἰσχυρὰν τὴν ὁπλὴν πρὸς ἐπέκτασιν τῆς ἀρχῆς καὶ ἐν τῷ ἔσωτερικῷ καὶ ἐν τῷ ἔξωτερικῷ (imperialismus).

Ἐν τῇ παραλλήλῳ περιόδῳ τῆς Ρωμαϊκῆς ἱστορίας ἐπὶ μὲν τῶν Γραικῶν ἀναφαίνεται ἡ καθυρωτέρα μορφή τῆς Ρωμαϊκῆς δημοκρατίας. Εὐθύς δ' ἀπ' αὐτῶν ἀρχίζει ἐκαιονταετία πλήρης ἐπαναστάσεων καὶ ἐμφυλίων πολέμων, ἡ δὲ δημοκρατία βαθμηδὸν ἀποβαίνει σκισμῶδης καὶ ξηρῆς τύπος, ἐνῶ ἡ πραγματικὴ ἐξουσία περιέρχεται εἰς τὰς χεῖρας στρατιωτικῶν ἐκπροσωποῦντων σαφῶς τὴν τάσιν εἰς τὴν ἀπεριοριστὸν αὔξῃσιν τῆς δυνάμεως καὶ ἐν τῷ ἔσωτερικῷ καὶ τῷ ἔξωτερικῷ.

Τὸ καισαρικὸν δὲ τοῦτο πνεῦμα, καθ' ὃ διασώζονται μὲν στοιχεῖά τινα καὶ τύποι πολλοὶ τῆς δημοκρατίας, πράγματι ὅμως ἡ ἐξουσία συγκεντροῦται εἰς τὰς χεῖρας ἑνός, σφόδρα ἐπισχυθὲν ὑπὸ τοῦ Καίσαρος (ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα ἔλαβε) διήκει δι' ὅλης τῆς περιόδου ταύτης τῆς ῥωμαϊκῆς ἱστορίας μέχρι τοῦ 476, καθ' ὃν ὅμοιον τρόπον διεῖπε καὶ τὴν παράλληλον περιόδον τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας μέχρι τοῦ 30 π. Χ.

Ἐν τῇ νεωτάτῃ περιόδῳ τῆς Γερμανορωμαϊκῆς ἱστορίας ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1789 ἐμβαλοῦσα πάντα τὰ προνόμια τῶν εὐγενῶν καὶ τῶν ἀνωτέρων κληρικῶν ἐκπροσωπεῖ τὴν ἀκμὴν τῆς δημοκρατίας. Δημοκρατικαὶ δὲ κινήσεις μετ' αὐτὴν καὶ τάσεις ἰσχυραὶ πρὸς συγκέντρωσιν τῆς ἐξουσίας εἰς ἓνα ἢ εἰς ὀλίγους διαδέχονται πολλάκις ἀλλήλας. Καθ' ὅλον ὅμως τὸν 19ον αἰῶνα ἐπικρατεῖ ἐν Ἑσθῶπῃ (τὴν ὁποίαν ἐν τῇ προκειμένῃ πραγματείᾳ λαμβάνομεν ὡς ἐν τι ὅλον) μᾶλλον τὸ δημοκρατικὸν πνεῦμα ἐκδηλούμενον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ διὰ τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας καὶ τῆς ἀρνήσεως παντὸς προνομίου ἐκ τῆς καταγωγῆς ἀπορρέοντος.

Πρὸς τὴν μεγάλην ἐπέκτασιν τῆς ῥωμαϊκῆς ἐξουσίας εἰς ὅλον σχεδὸν τὸν τότε γνωστὸν κόσμον καὶ πρὸς τὴν ἰσχυρὰν ὁπλὴν πρὸς συγκέντρωσιν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἐν τῷ ἔσωτερικῷ εἰς χεῖρας ἑνός, ἣτις σαφῶς χαρακτηρίζει τὴν ἀπὸ τῶν μέσων τῆς β' π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος ἀρχομένην περιόδον τῆς Ρωμαϊκῆς ἱστορίας, καὶ πρὸς τὴν ὁμοίαν αὔξῃσιν τῆς ἀρχῆς πρὸς τὰ ἔξω καὶ τὴν συγκέντρωσιν ἐν τῷ ἔσωτερικῷ, ἡ ὁποία σαφῶς παρατηρεῖται ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τῆς 4ης π. Χ. ἑκατοντ. καὶ ἔξῃς, ἀντιστοιχεῖ ἡ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 19ης ἑκατοντ. μ. Χ. (ἀπὸ Ναπολέοντος τοῦ Γ' καὶ Βενιαμὶν Δισραέλι) παρατηρουμένη συνεχῆς ἐπίρροσις τοῦ ἐθνικοῦ φρονήμα-

τος καὶ τῆς ιδέας τοῦ Κράτους μέχρι θεοποιήσεως καὶ ἰσχυρὰ πρὸς κατάκτησιν ὁρμὴ πανταχοῦ τῆς Εὐρώπης. Σύντονος ἴδρυσις ἀποικιῶν, κατακτήσεις χωρῶν ἰδίᾳ εἰς τὰς κατωτέρας τῆς Εὐρώπης κατὰ τὸν πολιτισμὸν Ἡπειρώς, ἰσχυρὸς ἐμπορικός, βιομηχανικός καὶ ἀποικιακὸς ἀνταγωνισμὸς καταλήξας εἰς τὸν πόλεμον τοῦ 1918, γραφειοκρατικὴ ἀνάπτυξις τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας χαρακτηρίζουσι καὶ αὐτὴν τὴν καθ' ἑαυτῆς δημοκρατικὴν χώραν νομιζομένην Γαλλίαν καὶ τὴν ἄκρως κοινοβουλευτικὴν Ἀγγλίαν, πολὺ δὲ περισσότερον τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Ρωσσίαν.

Ἐπὶ πολλῶν λέγεται, ὅτι διὰ τῆς νίκης τῆς Συνεννοήσεως τῶν Ἀγγλων, Γάλλων καὶ Ἰταλῶν διεσώθη καὶ ἐπερρώσθη τὸ δημοκρατικὸν πνεῦμα. Ἡ ἰσχύρις αὕτη δὲν εἶναι ἀληθής. Διότι, ἐὰν μὲν ἐνίκῃ ἡ Γερμανία, πιθανῶς ἤθελον συγκεντρώσει εἰς χεῖρας αὐτῶν περισσότεραι ἐστεμμένα κεφαλαὶ περισσοτέραν ἢ πρότερον ἐξουσίαν, οὐδεμίᾳ δ' ἴσως ἐξ αὐτῶν ἤθελεν ἐκθρονηθῆ. Ἡ νίκη δὲ τῆς Συνεννοήσεως ἔσχεν ἀποτέλεσμα τὴν συγκέντρωσιν πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ εἰς τινὰς μὴ ἐστεμμένους ἄρχοντας, εἰς δικτάτορας ἢ εἰς συνησπισμένους ἀρχηγοὺς πολιτικῶν κομμάτων. Ἡ κομμουνιστικὴ δικτατορία ἐν Ρωσσίᾳ, ἡ φασιστικὴ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Γερμανίᾳ, ἡ δικτατορία τῆς Πολωνίας, τῆς Ἰσπανίας, τῆς Τουρκίας, τῆς Σερβίας, ἡ πολλὰκις πολλαχοῦ γενομένη πολιτικὴ συναρρασία τῶν ἀρχηγῶν ἢ πάντων ἢ τινῶν πολιτικῶν κομμάτων καὶ ἡ πολλαχόθεν ὀσημέραι ἰσχυρότερον ἀκουσμένη φωνὴ κατὰ τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος, τὸ ὅποιον θεωρεῖται ἡ κυρία ἐκδήλωσις τοῦ δημοκρατικοῦ πνεύματος τῶν νεωτέρων χρόνων, μαρτυροῦν, ὅτι κατὰ τὸ ἴδιον ἡ νίκη τῆς Συνεννοήσεως οὐδόλως ἀνεχάϊτισε μέχρι τοῦδε τὴν μεῖξιν τῆς δημοκρατίας μετὰ στοιχείων ὀσημέραι ἀξιονομένων ὀλιγαρχικῶν ἢ μοναρχικῶν, (ἀδιάφορον, ἂν τούτων φορεῖ; εἶναι κληρονομικαὶ ἢ μὴ ἄρχοντες).

Ἀλλὰ καὶ ἄλλα κοινωνικὰ φαινόμενα μαρτυροῦντα τὴν ὁμοιότητα τῶν, περὶ ὧν ὁ λόγος, τμημάτων τῆς ἑλληνικῆς, τῆς Ρωμαϊκῆς καὶ τῆς νεωτέρας ἱστορίας, ὑπάρχουσι πολλά. Ἡ καθ' ὅλου λ. χ. ψυχικὴ διάθεσις καὶ ἡ φύσις τῶν οικονομικῶν ἐπιτευγμάτων τῶν μεγάλων ἀστῶν τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου, τῆς μεταγενεστέρας ῥωμαϊκῆς καὶ τῆς νεωτέρας εὐρωπαϊκῆς εἶναι ἡ αὐτή. Μεγάλως ἤκμαζον αἱ μεγάλαι ἐμπορικαὶ ἐπιχειρήσεις καὶ ἡ ναυτιλία ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων καὶ ἐν Ρώμῃ ἐπὶ τῶν Καισάρων, καθ' ὃν τρόπον, πολὺ ὁμως ἐντονώτερον, ἀκμαῖον σήμερον τὸ Λονδίνον, ἡ Νέα Ὑόρκη. τὸ Ἀμβούργον κλ.—Ὁ ὀξέως διεξαγόμενος ἀγὼν τῶν κοινωνικῶν τάξεων κατ' ἀλλήλων, οὐχὶ βέβαια καθ' οὕτω συνειδητὸν σύστημα καὶ ὀργάνωσιν, ὡς σήμερον, ἀνευρίσκειται καὶ κατὰ τὰς ἀντιστοίχους περιόδους τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς ἱστορίας. Πανταχοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐπεκράτει ἀδυσώπητος ἀγὼν τῶν πλουσίων καὶ τῶν πενήτων κατ' ἀλλήλων. Λίαν χαρακτηριστικῶς ὁ Ἰσοκράτης λέγει, ὅτι οἱ μὲν πλούσιοι προυτίμων νὰ δύνανται εἰς τὴν θάλασσαν τὴν περιουσίαν των παρὰ νὰ δίδουν τι ἐξ αὐτῆς

εις τούς πτωχούς και ὅτι ἤρκει μόνον ὁ πλοῦτος, ἵνα τις καταδικασθῆ ὑπὸ τῶν ἐχόντων τὴν ἐξουσίαν πτωχῶν. Ἐν Ἄργει ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἐφονεύθησαν περὶ τοὺς 1500 πλουσίους. Ἰσχυροτάτη δὲ ἐπεκράτει ἡ ῥοπή πρὸς ἐξίσωσιν πάντων. Οὕτω κατὰ Πλάτωνα οἱ γονεῖς ἐξωμοιοῦντο και ἐφοβοῦντο τὰ τέκνα, ταῦτα δὲ οὐτ' ἐσέβοντο, οὐτ' ἐφοβοῦντο τοὺς γονεῖς ἐν ὀνόματι τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας. Οἱ διδάσκαλοι φοβούμενοι τοὺς πλήρεις φιλελευθέρου πνεύματος μαθητὰς προσεπάθουν νὰ συγκρατοῦν αὐτοὺς διὰ θωπειῶν και κολακσιῶν, ἐνῶ οὗτοι ἠδιαφόρουν ἐντελῶς περὶ τῶν διδασκάλων. Οἱ νέοι και οἱ γέροντες ἐξισοῦντο ἐντελῶς πρὸς ἀλλήλους ἐν λόγῳ και ἔργῳ· οἱ γέροντες, ἵνα μὴ εἶναι ἀνιαιοὶ και δεσποτικοὶ χαριεντίζονται, ἀστειολογοῦσι και μιμοῦνται τοὺς νέους. Αἱ γυναῖκες κατέχονται ὑπὸ ἰσχυρᾶς ὀρμῆς πρὸς ἐξίσωσιν μὲ τοὺς ἀνδρας. Και αὐτὰ δὲ τὰ ζῶα, οἶον αἱ κύνες και οἱ ὄνοι κατὰ τὸ παρᾶδειγμα τῶν δεσποινῶν και τῶν κυρίων αὐτῶν ἐπληρώθησαν ἐλευθερίας, και ἐκείναι μὲν καθυλακτοῦσι τοὺς κυρίους των μιμούμεναι τὰς οἰκοδεσποίνας, αἱ ὅποιαι δὲν λογαριάζουν τοὺς συζύγους των, οὗτοι δὲ κατοπατοῦσιν εἰς τὴν ὁδὸν πάντα διαβάτην μὴ ἐγκαίρως παρημερίζοντα. Ὅτι δὲ μετὰ τῆς κοινωνικῆς ταύτης καταστάσεως εἶναι ἀρρήτως συνδεδεμένη και μεγάλη ἐν γένει ἡ θ ι κ ῆ ἀ ν α ρ χ ί α, εἶναι εὐνόητον: Οἱ παλαιότερον ἐν ταῖς παλαιστραῖς μὲ περιζώματα περὶ τὰ αἰδοῖα γυμναζόμενοι παῖδες ἀπέβαλον νῦν αὐτὰ και γυμνάζονται ἐντελῶς γυμνοί· ἡ δὲ πρότερον ἀπαγορευομένη εἰς τοὺς ἐγγλίκους εἴσοδος εἰς τὰς παλαιστρας ἀφίεται νῦν ὄλως ἐλευθέρα. Ἀντὶ τῆς πρότερον τὴν ἀρμονικὴν διάπλασιν τοῦ σώματος ἐπιδικούσης και τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος ὑποβοηθούσης γυμναστικῆς, ἀναπτύσσεται νῦν ὁ τὸ σῶμα και ψυχὴν φθείρων ἀθλητισμός. Ἀπὸ τοῦ Περικλέους συζῶντος δημοσίᾳ μετὰ τῆς ἐταίρας Ἀσπασίας ὀρμωμένη ἡ Ἀθηναϊκὴ και βαθμηδὸν και κατ' ὀλίγον καθόλου ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία προάγεται εἰς μέγαν βαθμὸν ἀκολασίας.— Γονεῖς και κηδεμόνες συμβουλεύουν τὰ τέκνα νὰ προσπαθοῦν οὐχὶ νὰ εἶναι πραγματικῶς, ἀλλὰ μόνον νὰ φαίνονται, ὅτι εἶναι δίκαιοι· διότι μόνον οἱ ἐπιτιχῶς τὸν δίκαιον ὑποκρινόμενοι ἀνέρχονται εἰς ὑψηλὰ ἀξιώματα και συνάπτουν γάμους ἐπικερδεῖς. Αἱ γυναῖκες, ἵνα ἐμφανίζονται εἰς τὰς συναναστροφὰς πολυτελῶς ἐνδεδυμένοι και μὲ ἐπηρμένον τὸ φρόνημα, ἐξωθοῦν τοὺς ἀνδρας εἰς τὸν χρηματισμὸν διὰ ποντῶς τρόπου και εἰς τὴν ἀπόκτησιν ἀνωτέρων ἀξιομάτων δι' οἰωνδῆποτε μέσων ἀδιαφοροῦντες περὶ τῆς καλουμένης ἠθικῆς. Και ἀγῶνες δὲ γυναικῶν ἐπὶ κάλλει πολλαχοῦ ἐγένοντο και σύλλογοι και μαθητριῶν δημοσίᾳ ἐπιδεικνύονται, ἐνιαχοῦ δὲ και ἡ συνεκπαίδευσις ἀρρένων και θηλέων εἰσάγεται. Ἐλλειψις πίστεως και περὶ τοῦ ἐλαχίστου χρηματικοῦ ποσοῦ, σπατάλη τῶν ὑπολειμμάτων τῆς περιουσίας εἰς δαπανηρὰ συμπόσια και ὀργιαστικὰς διασκεδάσεις, φόβος και ἀποφυγὴ τοῦ ἐγγάμου βίου, ἀσύστολος εὐρέως διαδεδομένη συμβίωσις μὲ ἐταίρας, ἐν δὲ τῷ σπανιωτέρῳ νῦν ἐγγάμῳ βίῳ γενικὴ καθιέρωσις τῆς μονοτεκνίας ἢ τῆς ἀτεκνίας μαρτυροῦν

ἀψευδέστατα περὶ τῆς καταπτώσεως τοῦ τε κοινωνικοῦ καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῆς περιόδου ταύτης τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας.

Ἡ δ' ἀφόρητος αὕτη κοινωνικὴ κατάστασις τῆς Ἑλλάδος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους προάγει τὴν γένεσιν μεγάλου πλήθους σχεδίων κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς μεταρρυθμίσεως, καθ' ἃ μαρτυρεῖ ὁ Ἀριστοφάνης ἐν ταῖς Ἑκκλησιαζούσαις. Πλὴν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους πολλοὶ ἄλλοι συνέγραψαν σοσιαλιστικὰ συγγράμματα ἢ μᾶλλον οὐτοπίας, οἷον ὁ Θεόπομπος, ὁ Ἐκαταῖος, ὁ Εὐήμερος κ.λ.

Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῆς κοινωνικῆς ταύτης ἀναρχίας, ἡ ὁποία πολλάκις φέρει χαρακτηριστὰ κομμουνιστικόν, ἐκδηλοῦται βαθμηδὸν σαφέστερον ἡ ὁπὴ εἰς τὰ μοναρχικὰ πολιτεύματα, τὰ ὁποία θεωροῦνται ἡ μόνη σωτηρία ἀπὸ τῆς εἰς δημαγωγίαν καὶ ἀναρχίαν ἐκπεσούσης δημοκρατίας. Τῆς δὲ ὁπῆς ταύτης γνώρισμα λίαν χαρακτηριστικόν εἶναι ὄχι μόνον ὅτι ἡ εἰς τοὺς Μακεδόνας ὑποδούλωσις ὑπὸ πολλῶν ἠνυόθη ὡς ἀναπόδηραστον κακόν, ἀλλ' ὀλίγον βραδύτερον καὶ ἡ Ρωμαϊκὴ κατάκτησις ὡς ἡ μόνη σωτηρία ἐνομίσθη. «Εἰ μὴ ταχέως ἀπωλόμεθα, οὐκ ἂν ἐσώθημεν», λέγει ὁ Πολύβιος.

Ἐν Ρώμῃ ὡσαύτως κατὰ τὴν, περὶ ἧς ὁ λόγος, ἱστορικὴν περίοδον, ἔχομεν πρακτικὸν σοσιαλιστικὸν ἀγῶνα. Αἱ μεταρρυθμιστικαὶ ἀπόπειραι τῶν Γράκχων καὶ οἱ πόλεμοι τῶν δούλων εἶναι τὰ γνωστότατα παραδείγματα Θεωρητικὴν δὲ σοσιαλιστικὴν κίνησιν ἀξίαν λόγου παρὰ τοῖς Ρωμαίοις δὲν ἀνευρίσκομεν. Ἡ μόνη, ἀλλὰ ματαία ἀπόπειρα πρακτικῆς ἐφαρμογῆς σοσιαλιστικῆς θεωρίας ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ἑλληνος ἀρχηγοῦ τῶν Νεοπλατωνικῶν Πλωτίνου, ὁ ὁποῖος στηριζόμενος ἐπὶ τῆς εὐνοίας τοῦ αὐτοκράτορος Γαλιηνοῦ ἠθέλησε νὰ ἰδρῦσῃ ἐν Καμπανίᾳ πόλιν καλουμένην «Πλατωνόπολιν», ἡ ὁποία ἔμελλε νὰ διοικῆται κατὰ τὰς περὶ πολιτείας γνώμας τοῦ Πλάτωνος. Ἄλλ' ἡ ἀπόπειρα αὕτη ἐναυάγησε ἔνεκα τῆς δυσμενείας τῆς Αὔλης τοῦ Αὐτοκράτορος.

Παρομοιωδῆς δ' ἀπέβη ἡ χαλάρωσις τῶν ῥωμαϊκῶν ἠθῶν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς παλαιότερους χρόνους τὸ διαζύγιον ἦτο εὐχερέστατον· καὶ ὁ σύζυγος καὶ ἡ σύζυγος εὐχερέστατα ἠδύναντο νὰ ἐγκαταλείπουν τὴν σύζυγον ἢ τὸν σύζυγον καὶ νὰ συνάψουν ἕτερον γάμον. Αἱ τίμιαι γυναῖκες εἰς τὴν τάξιν τῶν εὐγενῶν ἦσαν σπάνιαι. Ἄλλ' ἡ διαφθορὰ αὕτη ὑπῆρχε μόνον εἰς τὴν Ρώμην καὶ τὰς μεγάλας πόλεις τῆς Αὐτοκρατορίας. Αἱ Ἰταλικαὶ οἰκογένειαι τῶν ἐπαρχιῶν τούναντιον διετήρουν τὰ αὐστηρὰ ἠθῆ.

Ἡ ἀντίστοιχος περίοδος τῆς Γερμανορρωμανικῆς ἱστορίας παρέχει ὁμοία κοινωνικὰ φαινόμενα, διαφέροντα μὲν ἐκείνων μόνον κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς ἐντάσεως καὶ τὴν εὐρύτητα, συμπύκνυντα δὲ κατὰ τὴν κατεύθυνσιν. Ὁ σοσιαλιστικὸς ἀγὼν ἀπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐξῆς καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ 1848 ἀποβαίνει ὀλίγον κατ' ὀλίγον συστηματικώτερος, ἐντονώτερος, σταθερώτερος καὶ ἐπιτυχέστερος παρὰ εἰς τοὺς παλαιούς ἐκείνους ἑλληνιστικούς· καὶ ῥωμαϊκοὺς χρόνους. Ἡ κοινωνία τῶν ἔθνῶν καὶ ἐν γένει ἡ στενοτέρα ἐπι-

κοινωνία τῶν μεγάλων δυνάμεων πρὸς ἀλλήλους φαίνεται σήμερον προοιωνίζουσα μακροχρόνιον εἰρήνην, οἷαν ὡσαύτως ἀνευρίσκομεν ἐπὶ τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου.

Πρὸς τὴν χαλάρωσιν τῶν ἠθῶν κατὰ τοὺς παλαιούς ἐκείνους χρόνους ἀντιστοιχεῖ παρομοίᾳ κατὰ τοὺς νεωτέρους, ὡς εὐκόλως δύναται τις νὰ καταλάβῃ ἐξ ὧσων ἀνωτέρω εἴπομεν. Ἄλλ' ἢ κατ' αὐτῆς ἀντίδρασις φαίνεται τὴν σήμερον ἴσως ἰσχυροτέρα καὶ ἀποτελεσματικώτερα ἢ κατὰ τοὺς παλαιούς ἐκείνους χρόνους, ἂν τις λάβῃ ὑπ' ὄψει ἰδίᾳ τὴν σχετικὴν δρᾶσιν τοῦ φασισμοῦ· μίτιαν δὲ τούτου νομίζομεν τὴν μεγαλυτέραν σχετικῶς ἠθικὴν εὐμισθησίαν τῶν νεωτέρων Εὐρωπαίων.

Καθὼς δὲ τότε, οὕτω καὶ νῦν, ἡ δυσάρεστος κοινωνικὴ κατάστασις προάγει τὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς δημοκρατίας, ἐκπιπτούσης εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν πολλῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης, καὶ εὐνοεῖ ὀλιγαρχίαν ἢ μοναρχίαν (εἴτε κληρονομικὴν εἴτε μὴ). Πάλιν δ' ἐνταῦθα ἡ μεγαλυτέρα σχετικῶς ἠθικὴ εὐμισθησία τῶν νεωτέρων ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς παλαιότερους φαίνεται ἴσως εὐνοοῦσα ἀντιδημοκρατικὰ καθεστῶτα ἠθικώτερα ἐξαιρέσει τῆς Ρωσσίας· ὅπου δὲ τυχὸν ἰδρύνονται δικτατωρίαι ἢ ὀλιγαρχίαι ἐκ καθαρῶς ἐγωιστικῶν ἐλατηρίων, βραχεία εἶναι ἢ διάρκεια αὐτῶν.

Ὁμοιότητις καταφανεῖς ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τὰ καθαρώς θεωρητικὰ δημοουργήματα τοῦ πνεύματος (1). Καὶ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους καὶ τὴν 19ην ἐκατονταετηρίδα χαρακτηρίζει κυρίως ἡ ὑπερέχουσα περιγραφικὴ καὶ ἐμπειρικὴ μέθοδος ἐπιστημονικῆς ἐρεῖνης· ἀκμίζουσιν πολὺ αἱ ἐπὶ μέρους ἐπιστῆμαι, πολὺ δὲ ὀλιγωτέρα προσοχὴ δίδεται πρὸς τὴν ἄλλοτε ἰσχυρῶς ἀνεπτυγμένην ἔρευναν τῶν γενικωτέρων ζητημάτων περὶ τοῦ κόσμου ἐν γένει καὶ περὶ τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ ἐπιτεύγματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, καθ' ἑαυτὰ μεγάλα, ὅμως ἦσαν πολὺ μικρότερα τῶν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους· ἀλλ' ὁ καθόλου χαρακτήρ κατ' ἀμφοτέρας τὰς ἱστορικὰς αὐτὰς περιόδους ὁ αὐτός. Εἰς τὰς ἱστορικὰς ἐπιστῆμας κρατεῖ ὡσαύτως κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιόδους ὁμοίᾳ φιλολογικῆ μέθοδος.

Ἡ πλαστικὴ κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους προέβη εἰς οὕτως ἀσύστολον φυσιοκρατίαν, ὥστε προφανῆς εἶναι ἡ συγγένεια πρὸς τὴν νεωτέραν φυσιοκρατίαν. Κατ' ἀμφοτέρας δὲ τὰς περιόδους παραλλήλως πρὸς τὴν φυσιοκρατίαν βαίνει τάσις πρὸς μίμησιν παλαιότερας κλασικῆς τέχνης. Τὸ λαμπρότερον ἔργον τῆς ἑλληνιστικῆς τέχνης, ἡ Ἀφροδίτη τῆς Μήλου, ἐγεννήθη ἐκ τοιαύτης πρὸς μίμησιν ὁπλῆς· ὁ δὲ βωμὸς τοῦ Περγᾶμου φαίνεται ἔχων Σκόπαν, οἷαν σχέσιν ἔχει ἐν τῇ πλαστικῇ καὶ ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ ὁ σημερινός, βεβαίως πολὺ κατώτερος, ὁυθμὸς «νεώτερος Βαρόκκος» πρὸς τὴν τέχνην τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου.

1) Ἐπειδὴ ἐνταῦθα ἡ Ρώμη ἀπλῶς μιμεῖται τοὺς Ἕλληνας, δὲν γίνεται ἐν τοῖς ἐξῆς ἰδιαιτερός λόγος περὶ αὐτῆς.

Ἡ αὐτὴ δ' ὁμοιότης παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν ποίησιν, ἀσχολουμένην μᾶλλον περὶ τὰ κοινὰ καὶ τετριμμένα καὶ ταπεινά τοῦ καθημερινοῦ βίου καὶ ἐστερημένην ὑψηλῆς ἐμπνεύσεως.

Τέλος δὲ καὶ εἰς τὴν θρησκείαν παρατηρεῖται κοινὴ κατεύθυνσις. Οἱ σοφισταὶ καὶ ὁ Σωκράτης κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους, ὁ «διαφωτισμός» δὲ κατὰ τοὺς νεωτέρους γίνονται εἰσηγηταί, ἀντὶ τῆς παλαιότερας ζωηρᾶς συναισθηματικῆς πίστεως, ψυχρᾶς διὰ λογικῆς νοήσεως θεμελιουμένης θρησκείας, ἣ ὁποία κατόπιν βιθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ὀδηγεῖ εἰς τὴν καθαρὰν ἀθείαν. Καθ' ὃν δὲ τρόπον τὴν θρησκευτικὴν ἐκείνην ψυχρότητα ἐν τῇ ἀρχαιότητι διεδέχθη νέα τῆς πίστεως ἀκμὴ διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, βοηθουμένου ὑπὸ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, οὕτω καὶ τελευτώσης τῆς 19ης ἑκατ. μάλιστα δὲ κατὰ τὴν ἐνεστῶσαν 20ὴν παρατηρεῖται ἰσχυρὰ ὄρμη πρὸς νέαν θρησκευτικότητα, ἐπιστημονικῶς ἰσχυρότατον ἔρεισμα ἔχουσαν τὴν νεωτέραν περὶ τῆς ζωτικῆς ἀρχῆς θεωρίαν (Neovitalismus). Εἶναι βεβαίως ἀληθές, ὅτι ἡ μὲν καθολικὴ ἐκκλησία ὑπέστη πρὸ τινων ἐτῶν κλονισμόν τινα ἐν Ἰσπανίᾳ, ἣ δὲ ὀρθόδοξος ἀπώλεσεν ἕδαφος μέγα ἐν Ρωσσίᾳ καὶ αἱ τῶν διαμαρτυρουμένων ὠσανύτως ἔνεκα τῆς λίαν χυλιαρᾶς αὐτῶν ὀργανώσεως ἔχασαν ἕδαφος· ἀλλ' ὅμως παρὰ πάντα ταῦτα πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης παρατηρεῖται ζωηρὰ ἀνάπτυξις τῆς θρησκευτικότητος· πᾶς πολλοὶ σήμερον εἶναι οἱ θρησκεύοντες ἐκ τῶν πρωτοπόρων ἐπιστημόνων, καίτοι βέβαια οὗτοι δυνατὸν νὰ μὴ ἀνήκουν εἰς τινὰ τῶν ὀργανωμένων θρησκειῶν, εἰς τινὰ δηλαδὴ τῶν ἐκκλησιῶν. Ἐκ δὲ τῶν ἐκκλησιῶν ἰδίᾳ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία ἔνεκα τῆς πλήρους ἀνεξαρτησίας τῆς διοικήσεως αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἐπιρροῆς καὶ τῶν ἐκασταχοῦ πολιτικῶν κομμάτων καὶ τῆς πρακτικῆς κοσμικῆς πολιτικῆς ἐν γένει, ἔνεκα τῆς ἀξιοθιανμίαςτου ὀργανώσεως, ἔνεκα τῆς θιαυμοσίας ἐλαστικότητος καὶ ζωτικότητος, μεθ' ὧν κατορθώνει νὰ ἐπιλαμβάνεται σύμφωνα μὲ τὰς ἀρχὰς καὶ τὴν αἰωνίαν αὐτῆς παράδοσιν καὶ πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ καθολικοῦ ποιμνίου πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν συγχρόνων θεωρητικῶν καὶ πρακτικῶν προβλημάτων, ἔνεκα τῆς ἐνεργοῦ καὶ λίαν ἐπιτυχοῦς συμμετοχῆς εἰς τὴν αὐστηρῶς ἐπιστημονικὴν κίνησιν τῆς ἐποχῆς μας, ἔνεκα τῆς πολυσχιδοῦς ἐπιτυχοῦς κοινωνικῆς δράσεως καὶ περὶ τὰ καθαρῶς οἰκονομικὰ ζητήματα τὰ ἀφορῶντι τὰς σχέσεις τῶν ἐργατῶν πρὸς τοὺς ἐργοδότης καὶ τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῶν ἐργατῶν κατ' ἐπιστημονικῶς ἠτιολογημένην ὀητὴν ἀπόρριψιν τῆς μαρξικῆς θεωρίας καὶ τῆς πολιτικῆς τῆς πάλης τῶν τάξεων, πάντων τούτων καὶ ἄλλων λόγων ἔνεκα ἡ καθολικὴ ἐκκλησία ἔχει σήμερον ἀνά πᾶσαν τὴν οἰκουμένην μέγα κῦρος καὶ προσελκύει τὰς συνειδήσεις καὶ πλείστων ἑτεροδόξων πρωτευόντων εἰς τὴν λογοτεχνίαν, εἰς τὴν φιλοσοφίαν, εἰς τὰς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμας, εἰς τὴν πολιτικὴν, εἰς τὰ στρατιωτικά (1), ὥστε τὰ ἐπιτεύγματα αὐτῆς κατὰ πολὺ ὑπερβαίνουν τὰς ἀπωλείας κτλ. Παράλληλος δὲ παρατηρεῖται καὶ ἐπί-

1) Ἴδε καὶ α) Spranger—Ἐξάρχου «Τὸ ἰδεῶδες μορφώσεως τοῦ παρόντος» σελ. 66. β) M. Weber—Συκουτρῆ, «Ἡ ἐπιστήμη ὡς ἐπάγγελμα» σελ. 33.

τασις ἢ ἀναζωογόνησις τῶν μυστικοπαθῶν ὀργανώσεων, οἷον τῶν χιλιασῶν, τῆς θεοσοφίας κ.λ.π.

Ἡ ἱστορική περίοδος, περὶ τῆς ὁποίας ἐκάμαμεν λόγον ἀνωτέρω, περιλαμβάνει ἐν μὲν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ περὶ τὰς τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας, ἐν δὲ τῇ Ῥωμαϊκῇ περὶ τὰς ἔξ. Ἐν τῇ Γερμανορρωμανικῇ ἀντιστοίχως παρῆλθε μέχρι σήμερον μόνον μία ἑκατονταετία καὶ τι πλεόν. Ὅθεν δὲν δυνάμεθα ἀκόμη νὰ προῖδωμεν ὁρμώμενοι ἐκ τῶν ὁμοιοτήτων, περὶ τῶν ὁποίων ἔγινε λόγος, μετ' ἀκριβείας μᾶλλονσαν μεγαλυτέραν ἢ σήμερον παρακμὴν καὶ κατὰπτωσιν, οἷαν ἀνευρίσκομεν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας. Ἐπειδὴ δὲ ὁ 19ος αἰὼν παρέχει γεγονότα παρὰ τὴν κοινὴν κατεύθυνσιν μαρτυροῦντα μείζονα ἠθικὴν εὐρωστίαν ἢ τὰ τῶν ἀντιστοίχων τμημάτων τῶν παλαιῶν ἱστοριῶν, δυνάμεθα ἴσως μετὰ τινος πιθανότητος νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι (παρὰ τὴν γνώμην τοῦ Spengler) ἡ νῦν Εὐρώπη οὐδέποτε θὰ περιέλθῃ εἰς τσαύτην κατὰπτωσιν καὶ ἐξουθένωσιν, εἰς ὅσην περιῆλθεν ὁ τελευταῖος ἑλληνισμὸς καὶ Ῥωμαϊσμός, καὶ ὅτι οἰκεία δυνάμει ἀναλαμβάνουσα θέλει ἐξακολουθήσει διαγράφουσα νέας μεγάλας ἱστορικὰς περιόδους.

Ἰδιαιτέρως δὲ περὶ τοῦ πολιτεύματος δύνатаί τις νὰ εἰκάσῃ περὶ τοῦ προσεχοῦς μέλλοντος τρία τινά: Πρῶτον αἰ διαρρέυσασαι τρεῖς δεκαετίαι τοῦ 20οῦ αἰῶνος, ἐν αἷς ἡμεῖς ζῶμεν, δυνατόν νὰ σημαίνουσι, καθ' ὃν ἀκριβῶς τρόπον καὶ τὰ παράλληλα μέρη τῆς τελευταίας περιόδου τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας (338 π. Χ. — 30 π. Χ.) καὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς (31 π. Χ. — 476 π. Χ.) τὴν ἔναρξιν ἐπὶ μέρους ἱστορικῆς περιόδου μοναρχικῆς (ἀδιάφορον, ἂν ἡ μοναρχία εἶναι κληρονομικὴ ἢ μὴ) διατηρούσης τοῦλάχιστον κατ' ἀρχὰς ἐπὶ μακρὸν δημοκρατικά τινὰ στοιχεῖα, ῥυθμιζούσης τὰ τῆς κοινωνίας καὶ δὴ τὰ οἰκονομικὰ ἐπ' ὠφελεία τῶν πτωχοτέρων μεγαλυτέρα ἢ νῦν, ἐπιτεινούσης τὸ ἔθνικόν φρόνημα καὶ τὴν ῥοπὴν πρὸς ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ἄλλων λαῶν, ἐνῶ συγχρόνως εἶναι δυνατόν τὸ ὑπάρχον ὑπὲρ τῆς εἰρήνης γενικὸν φρόνημα νὰ ἐπιτύχῃ μακρὰν περιόδον διεθνοῦς εἰρήνης. Ὑπὲρ τῆς εἰκασίας ταύτης συνηγορεῖ ὁ παραλληλισμὸς πρὸς τὰς παλαιὰς ἱστορίας.

Δεύτερον εἶναι δυνατόν ἢ ἀπὸ τοῦ 1900 ἀεὶ ἰσχυρότερον ἐκδηλουμένη ῥοπὴ πρὸς τὴν μοναρχίαν (νοουμένην γενικῶς ὡς τὴν ἀρχὴν ἐνὸς εἴτε ἐστεμμένου εἴτε μὴ ἐστεμμένου δυνάστου) νὰ καταβληθῇ ὡς τρόπον τινὰ παροδικὸν κῆμα καὶ νὰ συνεχίσῃ τὴν ὁδὸν αὐτῆς ἡ δημοκρατία ὑφισταμένη ἄμα τὴν ἐπίδρασιν τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ δὴ πιθανώτατα οὐχὶ τοῦ ὑλόφρονος μαρξισμοῦ, ἀλλὰ καθαρῶς ἰδεολόγου σοσιαλισμοῦ. Δυνατόν δὲ τρίτον ἐκ τῶν πολλῶν ἀντιθέσεων νὰ προέλθῃ κατὰ γ ν η σ ί α ν ἐξέλξιν ὅλως νέα κατάστασις συμβιβάζουσα καὶ συνενούσα αὐτάς καὶ ὅλως νεώτερα στοιχεῖα προσθέτουσα. Ἰάντως κρίσις τελικὴ περὶ τῆς π ρ ε ί α ς τῶν πραγμάτων ἐν τῷ προσεχεῖ μέλλοντι δύναται νὰ δοθῇ μόνον μετὰ τὴν πάροδον δεκαετιῶν τινῶν ἀκόμη ἢ εὐθὺς ὡς ἤθελε τυχὸν ἐπέλθῃ μέγα τι ἀναμφισβητήτως κρίσιμον γεγονός.

Ὅποιαδήποτε ὁμως τῶν προειρημένων εἰκασιῶν καὶ ἂν πραγματοποιηθῆ, κοινωνικῶς φαίνεται λίαν πιθανόν, ὅτι τὰ οικονομικά ἰδίᾳ ζητήματα θέλουν ἑυθυμισθῆ ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν τοῦ γνησίου, τοῦ ἰδεολόγου σοσιαλισμοῦ. Ὑπὲρ τῆς εἰκασίας ταύτης συνηγορεῖ τό, ὅτι καὶ αἱ φασιστικαὶ δικτατωρίαι καὶ τινὰ ἄλλα κόμματα πολιτικὰ συνδέουν τὴν ἔθνοφροσύνην μετὰ δικαιοτέρας ὑπὲρ τῶν πτωχοτέρων ἑυθυμίσεως τῶν οικονομικῶν, ἢ δὲ καθολικῆ ἐκκλησία, ἢ πάσης ἄλλης ἐνεργότερον καὶ ἐπιτυχέστερον δρῶσα κοινωνικῶς, διαπνέεται εἰς τὰ οικονομικά ζητήματα ὑπὸ πνεύματος ἰδεολόγου σοσιαλιστικοῦ στηριζομένου ἐπὶ τῆς θρησκείας.

Ταῦτα μὲν γενικῶς περὶ τῆς Εὐρώπης ἐν ὄλῳ λαμβανομένης.

* *

Ὅλίγα δὲ τινὰ ἃς προσθέσωμεν νῦν εἰδικῶς περὶ τῆς σ υ γ χ ρ ό ν ο υ Ἑ λ λ ά δ ο ς.

Τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, μας πρωτοτύπως καὶ φυσιολογικῶς ἀναπτυσσόμενον εἰς τοὺς μεγάλους τῆς μέσης καὶ δυτικῆς Εὐρώπης λαούς, ἐκδηλοῦται ἐν Ἑλλάδι ἀπλῶς καὶ μόνον κατὰ μίμησιν. Διὰ τοῦτο συμβαίνει πολλάκις νὰ θεωροῦνται ἐν Ἑλλάδι νεώτερα πράγματα ἐν τῇ προηγμένη λοιπῇ Εὐρώπῃ παλαιωθέντα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ μίμησις σημαίνει κατὰ φυσικὴν ἀνάγκην περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον ἀτελεῖ ἀφομοίωσιν ἀναπόφευκτον εἶναι νὰ ἐμφανίζωνται παρ' ἡμῖν πολὺ περισσότερα καὶ πολὺ ἐντονώτερα τὰ ἐλαττώματα, τὰ ὅποια ἐν γένει καὶ εἰς δημοσυργικῶς δρῶντα ἔθνη παρουσιάζονται εἰς πᾶσιν μὲν ἱστορικῇν περίοδον μάλιστα δὲ εἰς τὴν, ἣν νῦν διανύομεν. Πολὺ δὲ περισσότερα ἀναντιρρήτως καὶ ὀλεθριώτερα καὶ κωλυτικώτερα τῆς προσόδου ἡμῶν ἀποβιβάζονται τὰ περὶ τὸν πρακτικόν—ἠθικόν βίον, καὶ τὸν δημόσιον καὶ τὸν ἰδιωτικόν, ἀμυρτήματα· διότι ἐνταῦθα κυρίως ἡ μίμησις ἰσχυρόταται ὀξυνομένη ὑπὸ τῆς φιλοδοξίας καὶ τῆς φιληδονίας· βλέπει περισσότερον κατ' ἐπιφάνειαν, γενικεύει καὶ σπεύδει ἀκρίτως νὰ πραγματοποιηθῆ, ὅτι ὑπὸ διαφόρους ὁρους ἢ καὶ λίαν περιορισμένως καὶ κατ' ἄλλον τρόπον ἀλλαχθῶ συμβαίνει. Διὰ τοῦτο νομίζομεν, ὅτι ἡ ὑγιεσττέρα μερὶς τοῦ ἔθνους ἡμῶν (ἑστερημένου σήμερον, ἵνα καὶ πάλιν εἴπωμεν, πάσης γνησίας πρωτοτυπίας) εἶναι ἢ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἄκρως συντηρητικῶν καὶ τῶν ἄκρως προοδευτικῶν ἰδίᾳ ἐν σχέσει πρὸς τὰ ζητήματα τοῦ πρακτικοῦ βίου κειμένη· διότι αὕτη καὶ μόνον αὕτη ἀποδεικνύεται ἔχουσα ἐν ἑαυτῇ ἰδίαν τινὰ ὑπόστασιν εὐπλιστον μὲν, ἀλλὰ καὶ ἐπαρκῶς ἀντιδρῶσαν πρὸς τὴν ἔξωθεν ἐπίδρασιν, καὶ προσπαθοῦσα νὰ μὴ δέχεται αὐτὴν ὄλως παθητικῶς, ὡς ἐάν ἡ ψυχὴ ἦτο πλανητῶς κενή. Περὶ δὲ τῶν αἰετᾶτα μιμουμένων, ὅτι δὴποτε καὶ ἂν φαίνεται καινοφανὲς δύναται νὰ ἰσχυρισθῆ τις, ὅτι στερούμενοι σταθερᾶς τινος ψυχικῆς ὑποστάσεως φέρονται αἰετᾶτα ἀνέμῳ.

Πρὸ τινων ἑτῶν ὁ σεβαστός μου καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Ἐλευθερόπουλος μετὰ τινος θαυμασμοῦ ἔλεγέ μοι, ὅτι παρατηρεῖ εἰς πολλοὺς τῶν ἐλλήνων διανοουμένων ταχεῖαν πνευματικὴν εὐστρόφιαν καὶ ταχεῖαν προσαρμοστικότητα ἀξίεπαινον. Ἀντιεῖπον εἰς αὐτόν, ὅτι

εἶναι ἐνδεχόμενον ἢ ταχῆα αὕτη προοραμοστικότητα νὰ σημαίη ἄσθενῆ ψυχὴν, ψυχὴν ἀνίκανον νὰ ἀντιδρᾷ ἰσχυρῶς πρὸς τὴν ἔξωθεν ἐπιδράσειν καὶ ὅτι, ἂν ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ ἦτο ἀληθής, ἔπρεπε νὰ ἀγγλικὸς λαὸς νὰ θεωρῆται καὶ νὰ εἶναι ὁ κατώτερος τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Ἐλαβον εἰς ταῦτα τὴν ἀπόκρισιν, ὅτι ἡ ἀντίρρησις μου φαίνεται εὐλογος. Τί δ' ἀκριβῶς περὶ τοῦ πράγματος τοῦτου σκέπτεται σήμερον, ἀφοῦ ἐγνώρισε καλῖτερον πολλοὺς ἔλληνας διανοουμένους, καὶ ἔδοκίμασε πολλαχῶς τὴν περιφημον εὐστροφίαν, τὴν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀποβλέπουσαν μόνον εἰς ἰδιοτέλειαν, ἔγραψεν ὁ ἴδιος πρὸ δύο μηνῶν «Πῶς ἄλλως νὰ ἐξηγήσω, γράφει ὁ κ. Ἐλευθερόπουλος, ὅτι οἱ οἰκονομικῶς καλῶς ἔχοντες καὶ πνευματικῶς μορφωμένοι, αὐτοὶ ἀκριβῶς, εἶναι οἱ χεῖριστοι τῶν χεῖριστων προσπαθοῦντες νὰ ἱκανοποιήσουν τὰ συμφέροντά των καὶ μὴ ἔχοντες οὐδὲ ἴχνος ἰδεολογίας; (ἐν περιοδικῷ «Σοσιαλιστικῆ Ζωῆ» Τεῦχος Μαρτίου 1933, σελ. 560). Ἡμεῖς μετὰ πολλῶν ἄλλων δὲν ἀμφιβάλομεν, ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ κρισίμου δι' ὅλην τὴν Εὐρώπην περισσότερον δὲ διὰ τὴν Ἑλλάδα ἱστορικῆ περιόδου ὀφείλει νὰ τεθῆ ὡς ἐξῆς: Θὰ δυνηθοῦν ψευδιεδολῶγοι τινὲς ἰσχυροτάτην ἰδιοτελή φιλοδοξίαν ἔχοντες διανοούμενοι, ἱκανῶς πολυάριθμοι σήμερον, καὶ τινες ἑκατοντάδες νεοπλούτων νὰ ἐμφυτεύσουν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν τὴν βαθεῖαν αὐτῶν ἠθικὴν ἀκαταστασίαν καὶ νὰ τὸν μεταβάλουν εἰς λαὸν Ἰνδιάνων, ἢ θὰ δυνηθῆ ὁ κατὰ τὸ πολὺ μέγιστον μέρος εἰσέτι ὑγιὲς Ἑλληνικὸς λαὸς ἐγκαίρως νὰ ἐξουδετερώσῃ τὴν λύμην ταύτην τῶν διανοουμένων καὶ νεοπλούτων τούτων;

* * *

Ἐπροσπαθήσαμεν διὰ τῆς προκειμένης πραγματείας νὰ καθορίσωμεν καὶ καταστήσωμεν συνειδητὸν τὸ πνεῦμα ἐν γένει, ἐν τῷ ὁποίῳ καὶ ἡ λοιπὴ Εὐρώπη καὶ ἡμεῖς σ υ ρ ὀ μ ε ν ο ἰ ὑ π' αὐτῆς ζῶμεν, δι' ἀντικαταβολῆς τῶν σήμερον συμβαινόντων πρὸς τὰ γεγονότα ἀντιστοίχων τμημάτων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἱστορίας. Εἶδομεν (ἀνάγκη καὶ ἐνταῦθα νὰ τὸ ἐπαναλάβωμεν), ὅτι οὐχὶ τελεία-μηχανικὴ σύμπτωσις τῶν γεγονότων τῶν τριῶν τούτων ἱστορικῶν περιόδων ὑπάρχει, ἀλλ' ἀντιστοιχία μόνον, ταυτοῦτης μὲν πολλῶν γενικῶν γνωρισμάτων, διαφοραὶ δὲ ἱκαναὶ περὶ τὰ ἐπὶ μέρους. Αἱ διαφοραὶ αὗται εἶναι ἀναπόφευκτοὶ ἕνεκα τῶν ἐκ γεωγραφικῶν λόγων προερχομένων φυλετικῶν διαφορῶν καὶ διότι ἡ παρατηρουμένη συνεχὴς πνευματικὴ πρόοδος ἐπιδρᾷ συνεχῶς ἀσυνειδητῶς ἢ καὶ συνειδητῶς ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ δὴ ἐπὶ τῶν πνευματικωτέρων.

Ἄλλ' ἡ ἐπίδρασις αὕτη τοῦ συνεχῶς ἀναπτυσσομένου πνεύματος δύναται νὰ ἀποβῆ ἢ ἀγαθῶ ἑκάστου λαοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπότητος ἐν γένει σημαντικωτέρα, εἰάν οἱ ἔχοντες τὴν ἀξίωσιν νὰ εἶναι ἠγέται εἴτε ἐν τῷ πρακτικῷ δημοσίῳ βίῳ, εἴτε ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ, εἴτε ἐν πάσῃ ἄλλῃ ἐκδηλώσει τοῦ πνεύματος, ἐν τῇ τέχνῃ, ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ κλπ. ἀποκτήσουν σαφῆ συνείδησιν τοῦ καθ' ὅλου πνεύματος τῆς ἐποχῆς μας, καθ' ὃν τρόπον ἀνεπτύξαμεν τὰ κατ' αὐτό, εἰάν διακρίνουν τὰ προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα αὐτοῦ

καὶ οἶνει δι' αὐθυποβολῆς ἀποβάλλουν πρῶτον ἀπὸ τὸν ἑαυτῶν τῶν ὅσων τὸ δυνατόν περισσότερα ἐλαττώματα, ἀναπτύσσουν δὲ ὅσων τὸ δυνατόν περισσότερον τὰ προτερήματα, ὥστε οὕτω καθαιρούμενον τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μας καὶ καθ' ὑποβολὴν μεταδιδόμενον εἰς τὸν λαὸν νὰ προαίγη αὐτὸν ἀπὸ πίσης ἀπόψεως. Ἡ νεωτέρα ψυχολογία ἀπέδειξεν, ὅτι ἐνοσιχτα καὶ κατ' αὐτὰ γεγονότα βαθύτατα λανθάνοντα ἐν τῇ ψυχῇ καὶ ἀσυνειδήτως μὲν, ἀλλὰ δραστηκώτατα ἐπενεργοῦντα ἐπὶ τῆς διαπλάσεως τοῦ ἀνθρώπου, εἰάν ποτε γίνουσι συνειδητά, ἀποβάλλουν τὴν φθοροποιὸν αὐτῶν δρᾶσιν· κατεδείχθη δὲ ὡσαύτως, ὅτι δι' αὐθυποβολῆς ὁ ἀνθρώπος δύναται νὰ ἀποκτήσῃ αἰανδήποτε ἀρετὴν καὶ δὴ τόσῳ εὐκολώτερον, ὅσον ἐνωρίτερον ἀσκεῖ ἑαυτὸν εἰς τὴν ἀρετὴν δι' αὐθυποβολῆς καὶ ὅσῳ νεώτερος εἶναι. Ἡ διττὴ αὕτη μέθοδος τῆς ὑγιῶς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐφαρμόζεται ἰδίᾳ ὑπὸ τῶν ἰθυσόντων, ὑπὸ τῶν πολιτευομένων.

Ἡ ἱστορία δημιουργεῖται κυρίως οἴχι ὑπὸ τῶν λαϊκῶν μαζῶν (δὲν ὑπάρχει οὔτε λαϊκὴ ψυχὴ οὔτε λαϊκὸν πνεῦμα ὡς αὐτοτελὴς οὐσία), ἀλλ' ὑπ' αἰτόμων. Ὅσα δὲ περισσότερα τὰ αἵτομα τὰ ἔχοντα συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ τῶν καὶ τῆς ἐποχῆς τῶν καὶ τὴν δύναμιν τῆς αὐτοαγωγῆς εἰς μέλη τῆς κοινωνίας ὠφέλιμα διὰ τῆς καταστολῆς ἐγωϊστικῶν ὁρμῶν καὶ τῆς ἀναπτύξεως φιλανθρώπων, τόσῳ εὐδαιμονεστερα ἢ κοινωνία.

Διὰ τοῦτο εὐλογον κρίνομεν νὰ ἐξάρωμεν ἐνταῖθα τὴν ἀνάγκην τῆς ἀσκήσεως παντὸς ἀνθρώπου, ἰδίᾳ δὲ τῶν παρασκευαζομένων εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἡγέτου, εἰς αὐτοαγωγὴν δι' αὐθυποβολῆς ἐκ νεοῦς ἡλικίας. — Ἐκ τῆς ὀρθῆς ἐκπαιδεύσεως ἐξαρτᾶται ἡ εὐημερία τῆς ἀνθρωπότητος!

* *

Ἡ ἀνάγνωσις τῆς προκειμένης πραγματείας δυνατόν ἐν τῇ ἀρχῇ νὰ φανῇ ἐμπνέουσα μοιρολατρείαν, παρορμῶσαν εἰς ἀδράνειαν. Νομιζομεν, ὅτι ἢ μέχρι τέλους ἀνάγνωσις πείθει περὶ τοῦ ἐναντίου. Ἄλλ' ἵνα ἐκτινῶμεν πᾶν ἔγνος μοιρολατρείας, κρίνομεν καλὸν νὰ προσθέσωμεν τελευταίᾳ ἐντᾶυθα: Πᾶς ἀνθρώπος εἶναι πρὸ τῆς γενέσεως τῆς ἱστορίας διὰ τῶν πρᾶξεων αὐτοῦ καὶ δὴ καὶ δι' αὐτοῦ τούτου τοῦ ποιοῦ αὐτοῦ λαμβανομένου καθ' ἑαυτό· ὅσα δὲ εὐρύτερον καὶ ἐντονώτερον δρᾶ, τόσῳ ἰσχυρότερον προσδιορίζει τις τὰ ἱστορικὰ γεγονότα· ὅσα δὲ ἀφ' ἑαυτοῦ ἔρα καὶ φιλοανθρώπου ἢ δρᾶσις καὶ ὅσα ἀγνοῦν τὸ ποιοῦν αὐτοῦ ἐν γένει, τόσῳ σπουδαιότερα ἢ συμβολὴ αὐτοῦ εἰς τὴν εὐημερίαν τῆς κοινωνίας. Καὶ ἡ γενικὴ κατεύθυνσις τῶν γεγονότων καὶ αἰ λεπτομέρειαι εἶναι ἀποτελέσματα τῆς ἐνεργείας καὶ τοῦ ποιοῦ ἐνὸς ἐκαστοῦ ἀνθρώπου καὶ πάντων ὁμοῦ. Ὅθεν καὶ αὐτοὶ οἱ ἱστορικοὶ νόμοι εἶναι δημιουργήματα τοῦ ἀνθρώπου, ὡς αἰτόμου καὶ ὡς μέλους τῆς κοινωνίας λαμβανομένου· δὲν εἶναι τι ἐξωθεν ἐπιβαλλόμενον, εἰς τὸ ὁποῖον τρόπον τινὰ ὑποκύπτει τις μοιρολατρικῶς, ἀλλ' ἐνδοθεν οἰκεία ἐνεργεῖα δημιουργούμενον. Διὰ τοῦτο, εἰάν πᾶς ἀνθρώπος, μάλιστα δὲ πᾶς ἰθύνουσαν κατέχων θέσιν, ἔχη βελθυτάτην συνείδησιν ἑαυτοῦ ὡς παράγοντος τῆς ἱστορίας, εἰάν ἐν πλή-

ρει συνειδηθεῖ τοῦ ἐκάστοτε κριτοῦντος ἐν γένει πνεύματος, ἐν πλήρει συνειδηθεῖ τῆς ἰκανότητος τοῦ ἀναπτύσσειν δι' αὐθυποβολῆς πᾶσαν κοινωφελῆ ἰδιότητα καὶ ἐκτρέφειν πᾶσαν τὸ κοινὸν βλάπτουσαν, πᾶσαν βλαβερὰν εἰς τὸν πλησίον φιλοδοξίαν, ἐὰν πᾶς τις οὕτω διαρκῶς καθαιρόμενος, δρᾷ συντόμως εἰς οἰονδήποτε ἤθελε ταχθῆ ἢ τάξει ἑαυτὸν ἔργον, σημαντικῶς συντελεῖ εἰς τὸ νὰ ἀποβαίῃ οἰαδήποτε γενικὴ τῶν γεγονότων κατεύθυνσις ποιοτικῶς περὶ τὰ συγκεκριμένα καλυτέρα. Ἀλλὰ πλὴν τούτων, καθὼς προείπομεν, δυνατόν ποτε ἢ ἀνθρωπότης νὰ προαχθῆ κατὰ γ ν η σ ί α ν ἐξέλξιν εἰς βαθμίδα τινὰ ὄλως νέαν, ἔνθα, τῶν παλαιότερων ἀναιρεπομένων, τὰ πράγματα ἤθελον βραίνει ἐπὶ μακρὸν μέχρι νεωτέρου ἐξελικτικοῦ ἄλματος κατὰ νέους νόμους σήμερον ἀγνώστους. Τοιαύτη δὲ γνησία ἐξέλιξις δύναται νὰ ἐπέλθῃ μόνον δι' ὄντων ζωτικώτατα δρώντων, οὐχὶ δὲ ἐκ μοιρολατρίας παραλύτων. Καί τι ἀκόμη διὰ συντομωτάτων: Πάντες οἱ ἱστορικοὶ νόμοι εἶναι ἐν τέλει νόμοι ψυχολογικοὶ καὶ δὴ ἄ τ ο μ ι κ ο ἰ ψυχολογικοί, καταχρηστικῶς δὲ μόνον δύναται νὰ γίνεταί λόγος περὶ κοινωνικῶν ψυχολογικῶν νόμων καὶ περὶ κοινωνικῆς ψυχολογίας καὶ ἄλλων τοιούτων συνήθως παραπλανούντων τοὺς πολλοὺς ἐπιστημονικῶν ὄρων. Διότι τὸ ἄ τ ο μ ο ν δημιουργεῖ καὶ τὸν καλούμενον ἰδιωτικὸν καὶ τὸν δημόσιον βίον, ἐπομένως καὶ τὴν ἱστορίαν. Δὲν ὑπάρχει, καθὼς προείπομεν, ὄν τι αὐτοτελὲς εὐλόγως δυνάμενον νὰ καλεῖται «λαϊκὴ ψυχὴ», «λαϊκὸν πνεῦμα» κ. τ. τ., ἀλλ' ὑπάρχουν μόνον ἄτομα μᾶλλον ἢ ἦττον αὐτοσυνείδητα ἐν ἀμοιβαίᾳ ἐπιδράσει διατελοῦντα καὶ μᾶλλον ἢ ἦττον αὐτοδιοριζόμενα.
